

Bivdi ja guovžabálvalanmeanut

OLAVI KORHONEN

Vuoigatvuohta guvžii

1700-logu gearretrivttiid duopmogirjiit čájehit sámi vearroeatnaneaiggáda nana vuoigatvuođa fuddui, mii lei su eatnamis. Guhte vuoigatvuođa rihkku fertii bivdofuođdu máhcahit rivttes eaiggádii ja buhtadusa máksit (Korpijaakko-Labba 1994: 258). Diggeášši Anáris j. 1733 muitala ahte Gabriel Johansson Aikio lei Jöran Morottaja eatnama bivdogárddis geatkki goddán, mii lei guokte gotti hásken. Go ášši bođii dikki ovdii, de diggi gávnna hii ahte Aikios galle lága mielde lei vuoigatvuohta ráiskki goddit, muhto seammás son lei vahága dahkan Morottaja guovdu eatnamisttis¹. Eatnaneaiggádii mearriduvvui buhtadus beliin náhki árvvus ja máksu goluidis ovddas. Duomu vuodustus lei guovllu árbevierru ja duohtaášši ahte Morottaja lei eatnama eaiggát² (Korpijaakko-Labba 1994: 262). Bivdoriekti čuovui vearroeatnama oamastusa.

Lean Ruota beale duopmogirjiin gávdnan diggeášši, mas daddjo ahte badjeolmmái Jon Andersson, Gran čearus, lei hástán badjeolbmá Olof Thomassona, Vapsten čearus, dikki ovdii guoddalemiin ahte áššeoamas-teaddji berrešii oazžut áššáigullelaš oasi su ovddit čavčča, ovdal vuosttaš muohttaga, birastahtton guovžžas su vearroeatnan, Kuordisvuomi, alde. Thomasson lei lobi haga guovžža goddán. Dán geardde ášši nogai soabahallamiin (DB 1810). Nuppi geardde leigga Sjul Nilsson ja Mats Sjulsson, Umbyn čearus, ovttas guovžža birastahtán, man Mats maŋŋá akto lei goddán ja vuovdán. Sjul ii oasis ožžon vaikko son birastahttimii lei geavahan njeallje beaivvi. Oanehis divaštallama maŋŋá Mats goit soabahii Sjula buhtadusain vahága ovddas, man lei gillán (DB 1794). Muhtin diggeáššit čájehit ahte eatnaneaiggáda riekti lei nu nanus ahte vejii buhtadusa oazžut guovžžas man ieš ii leamašan birastahtán iige goddán (Korpijaakko-Labba 1994: 263).

¹ «i så mätto giort honom [Morottaja] åwårkan på dess [= hans] land»

² «Landsens plägsed» ja dat duohtaášši ahte Morottaja «war landets ägare»

Guovža sámi máilmmigovas

Oaidnit ahte guovža lei hui guovddázis olbmuid jurddamáilmmis. Pehr Fjellström čállá girjjázis sámiid guovžabálvalanmeanuid birra Ubmeje (sáD, Ubmi) sámieatnamis, ahte lea almmolaš láhka man buohkat leat dohkkehan ahte gean vearroeatnamis guovža lea goddojuvvon, son das oasis oažžu juogo son ieš lei fárus dahje ii (Fjellström 1981 (1755): 8)³. Guovža lea ovddimus buot meahcielliin iige leat adnon maninge ráiskin (go háreve vahágahtta sin bohccuid), muhto baicce adnon ovdun go lea vearroeatnama alde; dainna go guovžža goddimis sis galle ii leat uhca ovdamunni (Fjellström 1981 (1755): 3). Guovža ii lean vašuhuvvon, baicce buorebut guossin adnon vearroeatnamis. Lei bivdokultuvrra dorvoaddin ja oassin bajit fámuin. Čakčat čaknja bidjui ja oadđá dassázii go ilbmi giđdat lieggana. Gumppe vašuhedje, bahágasas bođii, muhto guovžža atne basimussan ja dainna gohčodedje dan bassi návdin, bassi eallin⁴ (Fjellström 1981 (1755): 10).

Čuočuhedje ahte guovža basttii gullat ja ipmirdit maid olbmot hupme. Dan dihte olmmoš ferte leat várrugas. Ii oaččo ilá rámpastallat muhto siivvut hupmat ja suollemas sániid geavahit amas guovža dan gullat ja ipmirdit. Erenoamážit bivddus geavahedje Davvi-Suomas nu mo earánai davviguovlluin garvvasániid guovžža birra, dan lahtuin ja eará áššiin mat gusket bivdui (Itkonen T. I. 1948 II: 362–363). Guovža lei sihke balddonas ja rámiduvvon allatvuodastis. Bálvalanmeanuin bivdit átno ándagassii ahte ledje ovehan su goddit ja seremoniijain oččodedje suoji su vaši vuostái, vai su fápmu šattašii sin ovdun iige vahágin. Mañimus bálvalanriittas hávdádedje buot su dávttiid goruda dárkilis saji mielde. Arkeologalaš gávdnosat duodaštit ahte duodaid lea nu mo lea muitaluvvon (Zachrisson – Iregren 1974). Boarraseamos guovžahávddit Davvi-Ruotas leat vikiñjaáigásaččat. Johkamohki Gárátja guovžahávddi áigemeroštallan lea 890–1160 má. ja Oarjebađaeatnan riddoguvllu Grundskatanis lei hávdi 890-1020 áigodagas má. (Broadbent – Storå 2003: 3); guovža lea bálvaluvvon sihke siseatnamis ja rittuin.

Guovžžas lei badjellunddolaš fápmu mii laktásii áiggi johtimii ja dat

³ Pehr Fjellström (1697–1764) lei Liksjuo (Lycksele) báhpan j. 1739 rájis. Su ánsus ng. lullisámi girjejiella (*sydlapska bokspråket*) badjánii vuosttaš čállingiellan sámiide. Dan suopmanvuoddu lei Ubmeje (Ubmi) sámieatnan ja lagamus guovllut dáláš Árjepluoves.

⁴ «passe waisje, et heligt djur»

lea váikkuhan muhtun jagi mearkabeivviide. Fjellström muitala ahte dat goarjada almmá mangelágáš biepmu haga dan áiggi rájes čakčat golggotmánu gaskamuttus go manná bidjui gitta Tiburtiusa beaivvi rádjái Stil. Vet. (boares málle mielde), go dat humu ja vásáhusaid mielde fas ihtá, juogo lea ollu muohta dahje ii (Fjellström 1981 (1755): 2). Olbmot imaštalle guovžža dálveadjágasa biejus.

Guovža ja jagi guoktejuohku dálvi ja geasi mielde

Dološ sámi áigelogus lei jagi guoktelohku deatalaš (Korhonen 2002: 76–77, Norlander-Unsgaard 1987: 81–82, 87–89, 87). Dálvi álgá goas (sáJ) *dálvveidja* lea, namalassii golggotmánu 14. beaivve. Johkamohkis oaivvildedje ahte dálvi álgá dalle go guovža manná bidjui (Grundström 1946–1954: 1071) ja gaskadálve muddui, dahje dárkileappot *guovžaija*, de jorgala nuppe beallái. Beaivemearri lea Davviriikkaid árbevieru mielde odđajagimánu 14. b. (Bø 1981 (1956–1978): 615.)

Fjellström dajai ahte guovža boahdá biejustis Tiburtiusa beaivve boares málle mielde. Johkamohkis lea diehtu ahte Tiburtius [cuoŋománu 14. b.] lea vuosttaš geassebeaivi.⁵ Dalle guovža ihtá biejus (Grundström 1946–1954: 1027). Boarráseamos sámi kaleandariin diet beaivi čájehuvvo muorain mas leat lasttat. Olaus Graana⁶ teavsttas (Graan 1899 [1672]: 74–75) leat *Tiburtius d. 14. Aprilis* -sániid buohta ovttageardánit cáhcon muorra suhkkes ovssiiguin ja nuppe sajis muorra unnit ovssiiguin ja sánit *d. 14. Octobris*. Dan son maiddái namuha *Talvijá*⁷. Buot sámi kaleandariin j. 1566 rájes leat sierralágáš mearkkat 14. b. cuoŋománu ja 14. b. golggotmánu buohta (Granlund – Granlund 1973: 42, 45). Nu lea maiddái Suoma boarráseamos kaleandariin ja gárjillaš ja estlándalaš kaleandariin 1600-logu álggus ovddosguovlluid.

Sámi oarjesuopmaniin tearbma (sáJ) *suvijda* (~ *suviidja*) 'geasseidja', čujuha cuoŋománu 14. beaivái (Wiklund 1897: 16–20, Nilsson 1934: 107) ja

⁵ 'Tiburtius [14 april] är första sommardag'

⁶ Olaus Graan lei girkuhearrán Byöhdame/Bitum (Piteå, sáD Bitum) searvegottis ja dovddai buoremusat lagámus sámieatnama ja muhtun muddui maid Julev sámieatnama.

⁷ Mii mearkkaša *dálvijá*, oaniduvvon (sáJ) *dálvveidja*-sánis.

davvisámegielas *suvidja* ja (ml.) *suvijat* 'geasseidja/geasseijat' leat ijat 14., 15. ja 16. b. cuoŋománu maŋŋil (Nielsen 1979 (1932–1962) II: 610, Itkonen T. I. 1945: 238). Dat ledje mearkabeaivvit maid mielde dálkki einnostedje. Anárašgielas tearbma lea ovttaidlogus ja mearkkaša 'muhtun muitobeavi' (irgendein Gedenktag) ja seammá go Tiburtius-idja (Itkonen E. 1986–1989 III: 201). Sáni (sáD) *dálveidja*, golggotmánu 14. beavi, lea dovddus Suoma bealde. Jielleváris fas gávdnat máŋggaidloguhámi (sáJ) *suvijá* 'geasseijat' čujuheamen jándoriidda 14.–16. b. cuoŋománu (Grundström 1946–1954: 1027).

Muhto Johkamohkis (sáJ) *suvidja* sáhtta maiddá leat seammá go 'Markus-idja', man beaivemearri lea cuoŋománu 25. beavvi. Okta muitaleaddji diedihii ahte *suvi* lea olles vahkku cuoŋománu 22.–28. beavve⁸. Man láhkái sáhttit dien áigeerohusa čilget? Pehr Fjellström geavahii doahpaga boares málle mielde ja oaivvildii dainna Juliusa kaleandara, mii lei boarásmuvvan go áiggi mielde lei bázáhallan logiin beivviin beaivvášjagi ektui. Poava Gregoriusa XIII bokte mearriduvvui j. 1582 ahte lei dárbu logi beavvi jávkadit, muhto bisttii gitta 1753 rádjái ovdal go Ruotas ja Suomas dan dahke ja dalle lei erohus gorgŋon oktanuppelot beavvi rádjái (Jansson 1981 (1956–1978): 22). Áigelohku odđa málle mielde lei eske Fjellströma beivviin váldojuvvon atnui, muhto guhká *suvija* sajádat kaleandaris boares málle mielde lei sámiid gaskkas seilon. Dan sivas vahkut siskkobeale cuoŋománu 14.–27. b. namuhuvvojit (sáJ) *vuostasj suvidjan* ja *maŋep suvidjan* (Grundström 1946–1954: 1027).

Sánis *suvidja* ~ *suviidja* 'geasseidja' earuhit suoma *suvi*- 'geassi'; 'bivval, njáhcu' (Lönnrot 1958 II: 615). Lönnrot dovda maiddá sáni *suwipäiwä*, 'geassebeaivi; suttádat; Tiburtii beavi, cuoŋománu 14. b.' (Lönnrot 1958 II: 616). Erenoamážit Davvi-Suomas, Davvi-Nuortabađaeatnamis ja Suoma nuortasuopmaniin lea *suvi* 'bivvalat, njázut dálvet' (SKES 1141). Čujuhus njáhcomuohttagii lea Davvi-Gárjilis hui čielggas dajaldagas *tänäpäinä pihalla on suvi* 'odne šiljus lea njáhcu' (Zaikov – Rugojeva 1999: 177). Sámegeiela sánit (sáJ) *dálveidja* ja *suviidja* leaba jorgalanloanat suoma sániin *talviyö* ja *suviyö*, mat dárkkuhit seammá go sámegeielas. Grundströma

⁸ Dan vahku go Markus lea muhtun miesit, guokte dahje golbma miesi, lávejedje šaddat. Daid namma lei (sáJ) 'suvigáhttára, ma suvijáv mierkkiji'; miesit 'merkejit suvija'. Nuppiin sániin dat ledje muittuheamen dan birra ahte dál lei *suvi* bohtán (Grundström, vurkejuvvon báhpárat, Uppsala).

merkejumiin Jielleváris lea maiddá dajaldat (sáJ) *oabme suvvivahkko* 'boares *suvvi*-vahkku', mii lea vahkku ovddal miessemánu álggu, goas guovža badjána. Veardit bajábeale dieđuin Jielleváris man mielde Tiburtiusbeaivi lea cuoŋománu 25. beaivi. Sánis *suvvi* lea dán geardde sámegeiel guovddáškonsonántan *vv ~ v*.⁹

Guovža, giđa váldu

Oažžut eará oaidninčuoggáid dáidda tearpmaide J. A. Nenséna bokte, guhte Ruota beale Sámis ángirušai dieđuid muitui čállit sámegeiela ja sámi kultuvrra birra 1800-logu álggus (Drake 1979 (1918): XII). Sus lea (árvideames Sjeltie (Åsele) sámieatnamis) okta ovdamearka *suvi*-sáni vuogáiduvvan hámis, mii lea (gáldu sátnehámis) *suvve* 'guovža ja dan eallin' (Drake 1979 (1918): 330). Oaidnit dás ahte sátni ii duššefal čujut áigemearrái, goas liegga jahkebealli álgá, muhto ieš guvzii. Muhto sátni sáhttá maiddá dárkkuhit čeahpimus guovžabivdi ja su eamida. Dan gávdnat guovžaluodis Sjeltie sámeeatnamis. Vuosttaš garga álgá (teavstta čállinvugiin) «Ale áde mo *suvve-neita!* / áska áde, kásse mo vulga: ...»¹⁰ ja nubbi gargga álgu fas lea «Tjåble, naddesje, sjeålatjeb, / lijeb anotemen *suvve-neitist...!*»¹¹ Muituimerkejupmái lasihuvvo kommentára ahte dán lávlu guovža guovžabivdi eamidii (Drake 1979 (1918): 335).

Guovžaluhti ovddiduvvui muhtunlágáš vuorrulávluma hámis. Suomageiel sátni *suvi* 'geassi'; 'njáhc'u lea vuodđun sámegeiel áigeterbmii, mii čujuha giđa deataleamos mearkabeaivái, go guovža gohccá biejustis. Ja dasto sátni *suvi* dahje *suvve* geavahuvvui guovžafeasttas sihke guovžžas, guovžabivdis ja – nu mo eske oinniimet – su eamida birra. Muhto Fjellströma teavsttas lea earánai sátni man jietnadeami dáfus fertet analyseret. Dan sáni son geavaha go muitala ahte guovžabivdit máhcet ruoktot soddjilis bessodagain, mii gohčoduvvo *Söiwe risen*. Dainna ovddimus guovžabivdi golmma geardde goalkkuha goahteuksii ja dadjá «Söiwe álma» jus lea guovžaáddjá, muhto

⁹ Tearbma (sáJ) *suovvabárme* lea 'boares namahus olbmás guhte lea guovžža goddán dahje eará oavánbargguid dahkan sabehiid alde jnv.' (informánta Erik Holmbom, Njunjes, Johkamohkki). Diet geahččaleapmi heivehallat sáni lea dolvon hyperkorrektismii!

¹⁰ Drake lea dan ná dulkon: «Ale oade, mu bivdonieida! / Oade vuos dalle, go mon vuolggán...»

¹¹ Dulkojupmi lea: «Hearvan bieččama alde ja biežabuoidi alde / Bivden bivdonieiddas...!»

«Söiwe neit» jus lea njingelasguovža, man lea goddán. Ja de Fjellström lasiha ahte muhtumat addet maiddáí dan nama guovžaolbmái ja su eamidii. Mañimuš mearkkašumis lea mañjeleappos ovdamearka, go *Söiwe neit* lea seammá go guovžabivdi eamit (Fjellström 1981 (1755): 17, 25).

Diet ovddolaš *Söiwe* (*Soiwe* lea prentenmeattáhus) ii leat dássázii čilgejuv- von. Læstadius árvalii ahte *söiwe* lea seammá go *saiva* (saJ. ml. *sájva*), namalassii eatnanvuolážat, ja ahte sániin oaivvilduvvo guovžža bassi luondu, mii álgoboahhtimušas lei boares gálduid Saivo (Læstadius 1997: 125). Sátni lea máiddái dulkojuvvon sámegiela (sáD) *bassi*-sáni synonyman (Reuterskiöld 1912: 25, Karsten 1952: 132).¹² Nenséna rikkes muitumerke- jumiin Ruota Sámis lea vejolaš gávdat čovdosa Fjellströma teavstta *söiwe*-sátnái. Lullisámi Döörte-Sjeltie (Dorotea-Åsele) sámieatnamis lea muitui vurkejuvvon (Nenséna čállinvugiin) *suije-pardne* 'guhte guovžža birastahtii', *suije-* dahje *leipe-rántjo* 'vuoján mii gesii guovžža ruktui' ja *suije-neiteh* 'guovžaolbmáid eamidat'.¹³ Sihke *söiwe neit* ja *suije-neit* leat seammá konteavsttain geavahuvvon. Muhto movt leat sániid jietnadathámit, erenoamážit konsonánttaid dáfus, čilgemis, jus dain maiddáí lea oktasaš gielalaš duogáš? Diesa sáhtá čovddus gávdat ieš teavstta čállis, Pehr Fjellströmas.

Fjellström lei báhppan ja ángiris giellaolmmájin olggosaddán vuosttaš sámegiela Ođđa testamentá (sáU, Ádde testament), mii lei ubmisámegillii. Girji almmustuvai seammá jagi go su girjjáš guovžabivddu birra (1755) bođii, mas sátni *söiwe* namuhuvvo moadde geardde. Giellaohppa, ruota-sámegiela sátnegirji ja Lutherusa kátkkesmus almmustuvve juo 1738. Girkogiettagirji mottiin sálmmain bođii 1744. Son lei stuora ángirvuodain ovddidan ubmi- sámegiela girjegiellan ja lea vejolaš ahte go gulai informánttaid geava- heamen sáni (sáU) *suöjje* (guovddáškonsonánttaiguin *-jj-*), de muitái daid lullisámegiela sániid Sjeltie sámieatnamis ja das lulleliidda, main *-jj-* vástidit *-jv-* (*jvv ~ jv*) ubmisámegiela, omd. *áejjie - ájvvie* 'oaivi', *tjáejjie - tjájvvie*, 'čoavi', *biejjie - beájvvie* 'beaivi'. Informánttaid *suöjje*-sánis sáhtii de hui

¹² Edsman árvala ahte Fjellströma dajaldat *söive rise* bohtá sánis *suejvene-rijsie* (Edsman 1994: 71, mii berrešii čállojuvot (sáL) *soejvene-* 'suoivvan'). Muhto go dás lea gažaldat ubmisámegiela sánis de lea *suojvane* riehta sátnehápmi.

¹³ Västerbottenis leat maiddáí merkejumit dain sániin sierra sadjehámiin: *suije-partnit*, *suije-pardneh* ja *suije-neit* dahje *suije-pardnen akka* 'guovžaeaggáda eamit' (Drake 1979 (1918): 335–337).

lunddolaččat ráhkadit **suöjvvie* (teavstta *söiwe*), mii hyperkorrektisman dan rájis lea čádjidahtán oskkoldatdutkiid.

Sátni *suije* (Nenséna čállinvuogis) gávdno maiddá Lundiusa teavsttas 1670-logus.¹⁴ Son geavaha dan go lea govvideamen sámiid noaidevuodavuoiŋŋa («spådoms anda») man namuha *sueien*. Dat leat badjellunddolaš veahkkevuoiŋŋat muhtun ealli hámis dahje bás olmmožin («små folck»). Dat dieđihit gáiddus áššiid birra, buoridit buhcciid, leat noaidi veahkkin go finada jábmiidáimmus jnv. (Lundius 1905 [1670-logus]: 6–8, 40). Geas lea nana noaidevuodavuoiŋŋa, son lea maiddá buorre meahcásteaddji («skogs man»). Wiklund oaivvilda ahte *sueie* lea hui boares tearbma ja šamána veahkeheaddji ealli hámis (Wiklund 1916: 71).

Oskkoldatdutkiit leat eanemustá čatnan *sueie*-tearpma lullisámegiela *saajve*, ml. *saajvh*-doahpagii, veahkkevuoiŋŋaide main ledje mánggalágáš doaimmat (Bäckman 1975: 117, 136, Rydving 1993: 140, fuomáš *saajvoe* mii galgá leat *saajve*). Paasonen lea ovddidan oaivila ahte tearbma lea seammá go sámegiela (sáD) *suodji*, *suoivvan*, masa Hultkrantz guorrasa (Paasonen 1909: 24, Hultkrantz 1987: 117). Sátni *suije* Nenséna teavsttas boahhá eahpitkeahhtá nana álbmotárbevierus, go dat geavahuvvo guovžabálvalanmeanuid oktavuodas. Sámi oskkoldathistorjjálaš dutkamis lea dávjá daddjon ahte noaidi bálvalan- ja veahkkevuoiŋŋat leat vižžon eallišlájaid suodjalanvuoiŋŋain (Bäckman 1975: 119, 134). Paulson (1958: 35) lea Lundiusa *sueie* laktán ng. *friddjasiellu*-doahpagii. Dán oaivila lea vejolaš buorebut vuodustit ja dasa boadán vuolleleappos.

Sihke *suije*, *sueie* ja *söiwe* (mu dulkojumiin) leat vejolaččat ovttahttit dábálaš (sáD) *suodji*-sátnái, man ubmisámegiel hápmi lea *suöjje* (Schlachter 1958: 135). Sátni gávdno buot sámii varietehtain, muhto ii leat vejolaš mearridit leago dat árbesátni vai boares loatna suoma sánis *suoja* 'suodji', 'várjalus'; 'njáhcu, suttádat, bivval (ilmmi birra)' (SKES 1111–1112, SSA 3: 214). Manjimuš mearkkašupmi lea árvideames boadusin gárggiideamis 'suodji (biekka vuostái)' > 'bivval (oppalaš mearkkašumis)' > 'bivval (ilmmi birra)', 'njáhcu' (SSA 3: 214). Sámegiela lea lullisuopmaniid rájes (*suaja*, Bergsland – Mattsson Magga 1993: 297, Hasselbrink 1981–1985 III: 1260) gitta nuorttamus sámiguovlluid rádjái duššefal ovddit mearkkašupmi: veardit

¹⁴ Nicolaus Lundius, gii lei sámii sogas, dovddai buoremusat Julev ja Bitun sámieatnamiid diliid.

nuortalašgiela *suâjj* ~ *sue'jj*, 'suodji (biekka, arvvi vuostái)' (Mosnikoff – Sammallahti 1988: 112, Itkonen T. I. 1958 I: 528).

Álbmotoskku šuodji

Tearpmaid gaskkas álbmotoskku badjellunddolaš vuoiŋŋaid ja albmanusaid birra lea vel sátni (sáD) *šuodji* (suopmanvariánttaiguin). Dan etymologiija ii leat čielggas, muhto dan gaskavuoda guvžii ja guovžža badjellunddolaš návcaide lea vejolaš čájehit. Lea vuohkkaseamos álgit anárašgiela sániin *šyei'ji* ~ *šyeiji*, mii lea láivves garrusátni 'doantá, fuotnu'. Dan mearkkašupmi lea maidái 'oamehasa vuoigŋa'¹⁵ (Sammallahti – Morottaja 1993: 98). Goallossátni *šyejirokke* lea cielossátni olbmá birra, 'neavri' (verdamnter Kerl). Miellagiddevaš frása, mii geardduhuvvo mánggáin guovlluin, lea anárašgillii (sátnegirjji čállinvuohkáii): *kal šuájááž tom poouvast* 'gal šuájááž dan boagusta (daddjojuvvo go olmmoš lea boastut láhtten, man nu vearrut dahkan'; Itkonen E. 1986–1989 III: 233–234).

Anára badjesápmelaččaid gaskkas lea frása (sáD) *šuodji boagustii mánáid*. Dajaldat boahtá teakstaoktavuodas mas daddjo ahte mánát fertejit siivvut vuordit dassázii go ollesolbmot leat boradan (Ravila 1934: 153). Jus máná ii nagot biergobihhá seastit ija badjel, man eahkedis lea ožžon, de vanhemat dadjet: Vuoigŋa boagusta sealggi duohken, it go oainne? (Itkonen T. I. 1946: 73). Finnmárkkus diet ártegis sátni lea hui árrat merkejuvvon Leema sátnegirjái (1768–1781), *shjuoigja*, 'olbmáhuoš, riehpu'; 'bahágas, biro'¹⁶ (Nielsen – Nesheim 1979 (1932–1962) V: 74). Sátni gávdno sierra soggevokálain davvisámegielas: *šuodjá* (Karášjohka), *šuodji* (Guovdageaidnu) 'badjellunddolaš sivdnáduš mii illuda (boagusta) olbmuid bárttiid dihte'. Sátnegirji addá dán ovdamearkka: *mu njálmmi šuodjá [šuodji] boagustii*, mii lea seammá go 'in borramuša ožžon' (Nielsen 1979 (1932–1962) III: 679). Friis fas jorgala dajaldaga 'mon fillehallen, nárrehallen' (jeg fik en lang Næse; Friis 1887).

Harald Grundströma viiddes dokumentašuvnnas Julev sámieatnamis leat moanat dieđut tearpmas (sáJ) *sjuodje* ja *sjuoje biellje* 'šuoji beallji'. *Sjuoje*

¹⁵ «pahus, pentele; vainajan henki»

¹⁶ «stakkels, liden Stakkel»; «den Onde, Diævelen»

biellje gullá mahkáš buot maid olmmoš dadjá, jus garruda, bostá soapmása jnv. Jus šibihii mat addá unnit fuodđara go nubbái, dahje jus sávvala nubbái bahá, de daddjojuvvo ahte *sjuodje* boagusta¹⁷ (Grundström 1929: 60, 1933: 227). *Sjuoje biellje* (sáJ) gullá ja *sjuodje* boagusta olbmuid meattáhusaid (Puotta Andersson, Savvon). Jus olmmoš verroša dahje čeavllástallá, de lávejedje su váruhit dainna go (sáJ) *sjuoje biellje* leš dan gullan, mii mearkkaša ahte ránggáštus lea vuordemis (P. A. Gruvvisare, Sirges). Árjepluovis Carl Johansson muitala ahte jus heajos olmmoš bohtá goahtái, go goahteolbmot leat boradeame, iige biepmu oaččo, de daddjo (sáÁrj) «de sjuojje dan iemeda jela bándi hárdde duogen tjáhkkáha ja tjajbmá».

Just Qvigstada bokte Grundström oaččui dieđuid dán tearpma birra. Jus guhtege Unjárggas govssáhalai, de dadje (sáD) «de su njálmmi šuodjá boagusta». Ivguvuona Omasvuonas dárkkuhedje ujus olbmo (sáD) *šuođji ii boagustan, dat lei nu udju*, mii lea 'son lei nu udju iige maidige ožžon, go ii lean oidnosis'. Bájddáris dajai árjepluovesápmelaš (sáÁrj) «bahá sjuojje vujdnuj». Frásain *de lij sjuodje* olmmoš dovddaha hirmástuvvama man nu ášši dihte. *Dat lij sjuojes mánná, bena* mearkkaša ahte mánná, beana lei eahpegulolaš. Aarbortes lea Qvigstad dieđihan Grundströmii sáni (sáL) *sjuejje-ledtie (sjuojje-lattie)* mii lea váiggasloddii mii einnosta jápmima. Dat gullo váidaleaddji olmmošjienain ihkku (Grundström 1933: 227). Dán sátnedieđus bohtet árvideamis lullisámegiel sátnegirjji sánit *sjuejje* 'váiggas, jápminsáhka' (*dødsvarsel, dødsbudskap*) ja *sjuejje-ledtie* 'váiggasloddii', 'loddii mii jápmima einnosta' (*feigdefugl, fugl som varsler død*; Bergsland – Mattsson Magga 1993: 259). Tearbma váilo Hasselbrinka sátnegirjjis (1981–1985), man sáhtá nu dulkot ahte dat váilu lulimus lullisámesuopmaniin. Friisa *šuoje-lodde* (sátnegirjji čállinhámis) sáhtá bohtit Qvigstada gáldus.

Lexicon Lapponicum (Lindahl – Öhrling 1780: 405), mas sánit eanas leat ubmisámegiela, addá guhkes čilgehusa. Dáláš čállinvuogi mielde sátni lea *sjuöjje*¹⁸ ja boares sátnegirjjis *sjuoje*, (ml.) *sjuojeh* 'suodjalusvuoijnat', 'hál-dit'¹⁹. Dasto bohtá latiinnalaš kommentára, mii sámegillii gullo: *Suodja-*

¹⁷ *Boagustit* (sáD) vástida dábálaččat julevsámegiela *tjajmmat* (čaipmat).

¹⁸ Schlachtera sátnelisttus *sjuöjje* (Schlachter 1958: 135) váilu ja *suöjje* (süejje) mearkkaša 'suodji' (Lee) nu mo earánai guovlluin.

¹⁹ «lares, penates; tomtgubbar, älfvar»

*lusvuoigŋaid, gopmiid ja dan sullasaš sivdnádusaid sámit galle dovdet, muhto eai sii dattetge goassege leamaš árggit, eaige ane dan vearrábun dahje eanet unohassan okto mehciin lihkadit, juogo beaivet dahje ihkku*²⁰. Dán govvádusas mii oaidnit ahte gažaldagas lea muhtunlágáš luonddu vuoigŋa.

Guovžža suodjalanvuoigŋa

Buot buorimus dieđuid (sáJ) *sjuodje*-sáni birra oažžut girječálli Anta Pirakis Johkamohkis eret. Girjjis Jáhtte sáme viessom²¹ Pirak geavaha sáni *sjuoje* guovžabivdokonteavsttas ja addá mávssolaš lassedieđuid. Tearpmas leat čielga čatnosat guovžža badjellunddolaš iešvuhtii: «Bierna birra ittjij galga háladuvvat mige vastes láhkáj, ittjij ge aktak skuorggá galga goarssut, juhte sán gähppadit máhttá gáddet biernav. Ájnnaš galggin várrogit hállat, gá biernagáddemájgge lij lahkusin, ietján vuojn *sjuoje* biellje gullá goarssás hoallev.» (Pirak 1993 (1937): 85.) Nubbi ovdamearka (sáJ) *sjuodje*-doahpagis lea bivdofearánis, masa rámpas olmmái lei searvan. Galggai gul okto guovžža sáittiinis goddit. Muhto de geavai nu ahte guovža heahkustuhtii su, gáskkii su giehtamáddagii ja vulggii meahccái. Dás olmmoš oahppá vuollegašvuođa: «Dale gullabihtit, gákte *sjuoje* biellje gullá. Ij galga almasj hállat ilá ednagav ja stuorrát’.–’*Sjuoje* biellje le juohkka sajen stedas gullamin.’ – ’Almasj galgaj vuogas láhkáj ságastit.» (Pirak 1993 (1937): 219.)

Lea sudja muitit ahte álbmotoskku mielde guovža gullá ja ipmirda buot maid olbmot hupmet (Edsman 1994: 80). Bivddus ii lean lohpi ieš iežas rábmot. Buohkat galge dovddastit dáidduhisvuođaset ja fámuhisvuođaset. Dan ovdandoallá maid Sjulsson (Pettersson (1905–06) 1979: 129–130). Guovžabálvleapmi galgá čađahuvvot nu ahte ii mihkkige boasttuvuođaid šattaše ealli vuostái, muhto baicce nu ahte olbmot bealuštuvvošedje guovžža luhtte (Fjellström 1981 (1755): 29). Olmmoš ferte vuollegažžan dan gudnejahttit (Bäckman 1981: 57). Ollu mii guovžža birra muitaluvo

²⁰ «Lares, spectra & istiusmodi phantasmata tantum non ignorant Lappones, neque illos unquam hac in re superstitioni deditos fuisse constat, unde etiam silvas noctu absque comitatu peragrare difficile non ducunt & minus jucundum, quam interdiu.»

²¹ Girji bodii vuos ruotagillii 1933 ja dasto julevsámegillii 1937 ja 1993.

gusto maiddái (sáJ) *sjuodje*-doahpagii.

Go guovža lei goddojuvvon, de gokče dan guossaovssiiguin boahhte beaivái vaikko lei nu lahka ruovttu, ahte seammá beaivve livččii leamaš vejolaš dan ruktui guoddit njuovvama várás, Fjellström čállá. Muhto nuppe beaivve álggahišgohte guovžža sáhttit ruktui (Fjellström 1981 (1755): 17, 19). Guovžaluodis, mii lea sullii j. 1775 Gästriklanddas, oidno ahte bálvalanmeanut ledje goađis álgán ovdalgo vižže guovžža. Daddjojuvvo ahte nissonat sihte diehtit goas guovža boahdá. Muhto dalle ledje juo muhtumat dan viežžame (Edsman 1994: 73–74). Nensénas lea diehtu ahte olbmát bivddu maŋŋil bohte ruktui ovdalgo guovža vižžojuvvo (Drake 1979 (1918): 335). Lea sudja jearrat leago dán láhttema duohken mii nu oskku áššiid vai dušše praktihkalaš sivat.

Dát ovttaskasášši doalvu min riitii, man láve gohčodit guovžža rissemin. Dakkaviđe goddima maŋŋá bivdit rissejedje guovžža bodnjojun bessodagain dahje rissiin. Bessodat lei eará seremoniija osiinnai fárus. Boarráseamos máinnašupmi lea Rheenas (1671). Go guovža lea goddojuvvon de rissejedje dan rissiin dahje dávgasis spižáin, mas sátnevájas: *Guovžža rissiin roaiskut* (Rheen 1897 [1671]: 44)²². Fjellströmas guovžža rissen ii namuhuvvo, muhto daddjo ahte bessodaga, viera hámis giddejedje guovžža ollolii. Guovžabivdi rohte bessodaga golmma geardde. Bessodat dahje spihčá geavahuvvo de sierra láhkái maŋŋeleappos guovžafeasttas ja giddejuvvo de viimmat guovžža bieččamii ja hávdáduvvo aktan guovžža dávttiiguin (Fjellström 1981 (1755): 16, 17, 18, 24, 25). Ledje rieggáiguin ja messetviđjebihtáiguin čiŋahan bessodaga, muhto daid jávkadedje ovdal hávdádeami ja bidje daid meavrresgárrái muhtunlágáš gudnemearkan. Spižá namma lei, nu mo juo oinniimet Fjellströmas, *Söiwe rise*. Guovžaluodis jagis 1775 lea maiddái sáhka bessodagas. Nissonat bidje messetviljjiid ja diŋgabihtážiid dasa ja guovžabivdi 'fášku' bessodagain feastta sierra momeanttain (Edsman 1994: 73).

Vejolaš čilgehus lea ahte bessodat (viera hámis) lea bázahas dábis giddet guovžža ollola báttiin dahje bessodagain skuvrái, go loktejedje guovžža oaivi oaiveskálžubeahcái (suom. *karhunkallohonka*). Dáhpi lei dábálaš Suomas (Haavio 1967: 31–35) ja sirkumpolara guovlluin, erret eará mansiálbmogis.

²² «slå de honom medh Rijss eller miuka spödh, ther af ordspråket: Slåå biörn medh Rijss»

Doppe gos dát vierru gávdnuí hávdáduvvojedje buot eará dávttit dárkilit guovžahávdái muora lahka. Bessodat sámiid bálvalanmeanuin sáhtá leat devkes muitu álgoálgosaš vierus ollola oaiveskálžui giddet. Okta diehtu dán dábi birra lea Anára guollebivdi sápmelaččain, muhto dat lea árvideames suoma váikkuhus (Itkonen T. I. 1946: 221; 1948 II: 366).

Rissendáhpái fas leat viiddes vástagat. Suomas lea 1700-logu sátnevájas Ganandera sátnegirjji: *guovža ii leat bessodagain huškudeames*²³ (Ganander 1997 (1937–1940) [1787]: 7230). Diet suoma sátnevájas sulastahtá boares ovdamearkka Ruotas²⁴ (1665), man Edsman dulko dien láhkái ahte dárbbášuvvojit eará neavvut dakkár fuđđui (Edsman 1994: 88). Rissema birra spizáin dahje huškuma birra soppiin leat Edsmanis moanat oskkoldathistorjjálaš ovdamearkkat subarktalaš guovlluin (Edsman 1994: 88–90 gálduiguin). Son lea dan oaivilis ahte gažaldagas lea moriidahttinriita dahje bajásčuoččáldahttinriita. Reuterskiöld fas gohčoda albmanusa šattodatriitan. Son fuomášahtá ahte guovža gohccá dálvenahkáriin dalle go luondunai ealáska, mii sihkkarit váikkuhii olbmuide (Reuterskiöld 1912: 26–28). Mu mielas goittotge Harva (1938: 426) ja Bäckman (1981: 49) leaba eanet jáhkehahti dulkoma ovddidan, go oaidniba guovžža rissema sielu ádjimin. Sihke guovžža rissen, buot goruda dávttiid hávdádeapmi jnv. leat hui lahka čatnosis guovžža badjellunddolaš iešvuhtii. Dan dihte lea dárbu dárkot eará davviálbmogiid oainnuid guovžža birra.

Guovžža «eallinsiellu» ja «friddjasiellu»

Guovžabálvaleapmi lea dovddus earánai suoma-ugralaš ja davvieurásialaš álbmogiid gaskkas. Obugralaš mansi- ja hantiálbmogat leat sámiid giella-fuolkkit. Sin gaskkas lea jáhkku ahte sihke olbmos ja guovžžas leat guokte «sielu» (Paulson 1961: 93). Nubbi lea «eallinsiellu», mii konkrehta dihtto vuoignamis. Váibmu ja varra leat dan «sielu» sajít gorudis. «Eallinsiellu» dahje «rumašsiellu» jávká gorudis go varra luitojuvvo (Edsman 1994: 156). Go njuovvá ealli de sáhtá diet «eallinsiellu» velá vuhttot liegga goruda hevrriideamis, muhto de jávká go lahtut stirdot (Paulson 1961: 92). Lea vejolaš ahte dakkár gáddu guovžža čiegus luonddus lea váikkuhan dasa ahte sámi

²³ «Ei karhua wjhallalla (witzalla) lyömistä ole.» Prov. 'slå björnen med rijs'

²⁴ «Björnen slår man intet medh Rijs.»

nissonat eai ožžon guovžžaváimmu borrat (Drake 1979 (1918): 335).

Eske namuhin guovžža rissema. Vierut dan oktavuodas sáhttet čujuhit miela-vuloš ja kultorárbbis sorjavaš gáddui, man guovddášášši lei sielluduálisma. Go rissejedje guovžža ja guđde dan meahccái boahhte beaivái, de sáhtta dan dábi duohken leat hállu dorvvolaččat jávkadahttit «rumašsielu» gorudis. Sihke olbmos ja guovžžas lei erret «eallin»- dahje «rumašsielu» maddái «friddjasiellu». Namahus boahta das ahte diet siellu sáhtta orodit rupmaša olggobealde olbmo ja ealli ealidettiin. Ovdamearkka dihte niegus, ekstásas dahje sierra buohcuvuodain leat gáddán «friddjasielu» lihkadit rupmaša olggobealde sullii seamma láhkái go noaidi seanssas finada jábmiidáimmus. Muhtun joavkkuin lea dat osku ahte noaidi fámus bokte bastá ealli «suoivvana», dahje nuppiin sániin «friddjasielu», hálddašit ja dainna váikkuhit omd. bivddu lihkestuvvamii. «Friddjasielu» báiki lea álbmosokku mielde oaivvus ja dat sáhtta báhcit rupmašii muhtun áigái jápmima maŋŋil (Paulson 1961: 93–95). Buot garvvasánit ja riittat guovžabálvalanmeanuin leat konkrehta ovdamearkkat das ahte «friddjasielu» dihte ferte leat várrugas hupmamis ja láhttemis.

Mansigillii «friddjasiellu» lea *is*. Etymologalaš sátnegirjjit addet sátnái jorgalusaid 'olbmo suoivvan; ealli dahje jápmán olbmo oaidnemeahttun (čadačuovgi), čádjádalli vuoigŋa'. Tearbma namuhuvvo sihke olbmo ja guovžža oktavuodain ja guovžžameanuid govvádusain. Nubbi sátnehápmi lea *is-kor* 'hápmi; ealli olbmo suoivvansiellu, mii dábálaččat lea su rupmašis; vuoigŋa' (*kor* 'govva, hápmi'). Sátni *is* vástida árbesátnin suoma *itse* ja sámi (sáD) *ieš* (SSA 1: 230). «Friddjasiellu» dahje buorebut daddjon «suoivvansiellu» mansi jurddašanvuogi mielde lea luonddustis áibbas eará go «rumašsiellu». Muđuid heaittášii oadđi olmmoš vuoigŋamis, go oadidettiin nieguin dahká mátkkiid rupmaša olggobealde. Dakkár sielloáddejupmi mielddisbuktá maid ahte oadđi olbmo ferte hui várrugasat boktalit (Hoppál 1975: 208). Guovžža juoiggademiin boktaledje ovdal go dan godde, mii orru čájeheamen ahte sielloduálisma gávdnuu maddái sámiid gaskkas. Lei fasti su oadđin goddit, okta muitaleaddji dadjá (Drake 1979 (1918): 331). «Friddjasiellu» joreštii guovžža olggobealde su oadidettiin ja das lei dárbu astat guvžii máhccat (Pentikäinen 2005: 68, 58) ovdal goddima. Rheen čállá ahte guovžabivdiin ledje trumbbut, meavrresgárit, mielde go lahkanadde bidjui (Rheen 1897 [1671]: 44). Geahččaledje maddái fuopmášahttit ahte gidđa juo lei guhkás ollen ja ahte guovža lei ribahan oadđit dasgo lasttat

ledje juo sáhpanbeljiin (Drake 1979 (1918): 331).

Guovžža boktaleamit, rissenriita ja eará dábit gitta hávdádeapmái bohtet bivdiid oskkus guovžža badjellunddolaš iešvuhtii. Sámit gudnejahtte jápma guovžža seamma sivas go mansi- ja hantiálbmogat, namalassii dan dihte go suoivvanlágáš friddjasiellu dan gáibidii (Paulson 1961: 94). Obugralaš sielluipmárdus lea veardideames daid sániiguin Kristoffer Sjulssona muitalusas, go dadjá ahte vaikko guovža lei jápmán, de ledje dan oaivilis ahte son ii lean áibbas jápmán, muhto nu go «hápmi» sus lei báhcán eallin ja dan dihte eai sihtan su moktege hálbbašit (Pettersson 1979 (1905–1906): 135).²⁵

Guovžža háldi

Tearpmaid (sierra gálduid sátnehámiin) *suv-*, *suvi*, *suvve* sihke *suije*, *sueje*, *sueie* ja *söiwe* (mu dulkomiin) lea dárbu dutkat lagabui. Mañimuččaid sáhtta veardidit (sáU) *suöjje-*, (sáJ) *suodje*-sániide (suopmanmolssaeavttuiguin). Etymologijjat leat oppa čielgasat. Goappašagain lea suomagiela vuoddu, muhto leago dain muđuid oktasaš duogáš? Suoma *suvi* mearkkaša erret 'geassi' maiddái 'bivval, njáhcui' ja *suoja* erret 'suodji', 'várjalus' maiddái 'njáhcui, suddat, bivval (ilmmi birra)'. Suoma sánit čujuhit oktasaš dálkkádatdillái, namalassii go muohta gidđat suddagohtá ja dálvi doadjása gidđii. Suomagiel *suoja* definerejuvvo 'gidđadálveilbmi go liekkasvuodadilli lea 0° dahje dan bajábealde, njáhcui, suddat' (Nykysuomen sanakirja 1990: 332). Fuomášit ahte oktavuolta ii šatta omd. sámi (sáJ) *suvi* ja (sáJ) *suodje* -sániid gaskkas jus ii váldde suomagiel sániid vuodđun. Sorjjasvuolta suomagielas lea čielggas.

Muhto de lea vel okta sátni, man ferte čilget. Dat lea (sáJ) *sjuodje* (suopman-erohusaidisguin) man álgokonsonánta earuha sáni sámi (sáJ) *suodje*-sánis ja man njuolga variántan dat ii sáhte leat. Etymologalaš sátnegirjjit namuhit sáni gahčanmearkkain (Rédei 1988: 748) dahje fuomášumiin ahte lea «jearaldatvuloš» leago sátni suomagiel loatna *suoja*-sánis (SKES IV: 1112). Ja SSA (3: 214) ii leat dan oppa váldange vuhtii *suoja*-artihkkalis. Suomagielas š váilu girjegielat jietnadahkan (erret loatnasániin), muhto dat

²⁵ «änskönt björnen var död, ansåg man honom dock icke sannfärdeligen död, utan att såsom en «hamn» af honom ännu lefde kvar och därför ville de ej visa honom någon sidovördnad.»

gávdno gárjilgielas alternatiiva jietnadahkan *s*-konsonánttain. Davvi-Gárjilis sátni *šuoja* ~ *suoja* mearkkaša erret 'suodji' maiddá 'liehmu, suddat' (Uhtua, SKES 1111)²⁶. Dán Gárjila eatnanaosis jogat golget Giema gávpogis Vilgesmeara gáttis Mearrabađaluovtta rádjái (geahča gártii, Julku 1987: 119). Dáid ja eará nuorttaguovlluid čáhcegeainnuid mielde gárjillaččat árrat ollejedje Oarje-Sápmái gitta dološ Haalogalándii, mii vástida otnáš Davvi- ja Gaska-Nordlándda. Vaapste (Vefsn) guovllus vearováldi Thórolf Kveldulfsson dagai soahtemátkkiid gárjillaččaid (*Kirjálar*) vuostái (Egil Skallagrímssons saga 1992; Häme 1980: 78–79) ja 1100–1300-logu áigodagas gárjillaččat ieža čađahedje moanaid rievidan- ja soahtemátkkiid Norgga beallái (Kirkinen 1963: 84, Itkonen E. 1968: 48). Arkeologalaš gávdnosat čájehit sin doaimmaid sierra Sámi davviguovlluin (Uino 1997: 198, girjjálasvuodain).

Dál lea vejolaš dulkot maid sierra gáldut dadjet tearpma mearkkašumi birra. Sánit *suije*, *sueje*, *sueie* (gálduid sátnehámiin) ja *sjuöjje*, *sjuodje* (suopmaniid dáláš čállinvugiin) leat buot seammá go suollemas luondduvuoigŋa dahje meahcehálđi (nugo Lexicon Lapponicum), badjellunddolaš veahkkevuoigŋa, dávjá muhtun ealli hámis (nugo Lundiusa teavsttas), muhto Julev sámieatnamis *sjuodje* lea buot čielgasepmosit seailuhan gaskavuodas guvžii. Doppe dat lea lagamustá guovžža suodjalanvuoigŋa dahje nu mo sámi álbmotoskku tearbma gullo, guovžža hálđi. Eará namuhuvvon gálđuin tearbma lea duobbánan mealgadii. Lea sivva lonet Hultkrantz sániid go dadjá ahte lea čavga oktavuohka olbmuid miellagovahallamiid ja riitačoakkáldagaid gaskkas arktalaš oskkoldattiippas, namalassii eallisere-monijaid ja ealleháldeoskku gaskkas (Hultkrantz 1975: 372).

Dás oaidná ahte gidđanjázut, guovža ja guovžabivdu, ja guovžaseremonijat gullet oktii. Guovžža dássedit geardduheadđi dálveadjágas ja dan čatnašupmi luonddu molsašupmái geasi ja dálvvi mielde lei buot buoremus vuodđu áigelohkamii. Guovža lei symbolan čuvges ja sevdnjes jahkebeliid gaskkas ja biokosmmalaš gaskkusteaddjin almmi ja eatnama gaskkas (Norlander-Unsgaard 1987: 89). Gidđat go njázuda lea maiddá buoremus muddu báhtareaddji guovžža doarridit sabehiid alde. Muohta guoddá olbmo muhto

²⁶ Dás tearbma maiddá lea ollen Guoladatinjargii. Gielddasámegeiela *šujmur* ja darjjesámegeiela *šijim̄r* 'leaibi' (SKES 1112; manjit sátnegoallus lea 'muorra'). Go leaibesuoskkahagaid guovža-feasttas cirgaledje guovžabivdiid ala, de leaibi gullá hui lahka guovžabálvalanmeanuide. Leaibi lei bassi muorra.

guovžža ii, Kristoffer Sjulsson čállá (Pettersson 1979 (1905–1906): 129).

Mii heivešii de buorebut garvvasátnin bivddus ja guovžafeasttas go *suvi*, *suodji* dahje *šuođji*? Suollemas sániin olbmát várrugasat lahkanadde bidjui, amas guovžafeasta duššái mannat; feasta man buohkat vurde. Garvvasátnin heivejit buoremusat vierrogiel sánit, nu mo omd. suoma- ja gárjilgiela sánit *suvi*, *suoja* ja *šuoja*. Ja go geardde ledje atnui bohtán de sáhtte seamma sánit geavahuvvot hui sierra mearkkašumiin. Oaiveášši lei ahte guovža ii ipmirdan, ja bures tearpmat leatge doaibman go ná guhká báhce suollemassan dutkiide.

Gáldut

Materiála

Härnösanda eatnangoddearkiiva (Härnösands landsarkiv):

DB 1794 = Dombok över Lycksele häradsrätt 1794, A1a 8, s. 53

DB 1810 = Dombok över Lycksele häradsrätt 1810, A1a 11, s. 37

Uppsala arkiivaguovddáš (Uppsala arkivcentrum):

Grundström, Harald, Vurkejuvvon báhpárat

Prentejuvvon gáldut

DRAKE, SIGRID 1979 (1918): *Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet*. Etnografiska studier. Lapparna och deras land 7. Facsimile-utgåva med efterskrift av Katarina Ågren. Umeå: Två förläggare bokförlag.

Egil Skallagrimssons saga 1992: Övers. och förord av Karl G. Johansson. Stockholm.

FJELLSTRÖM, PEHR 1981 (1755): *Kort Berättelse Om Lapparnas Björnfänge, Samt Deras der wid brukade widskeppelser*. Norrländska skrifter nr 5. Facsimileutgåva med biografi och kommentarer av Louise Bäckman. Umeå: Två förläggare bokförlag.

GRAAN, OLAUS 1899 [1672]: *Relation, Eller En Fulkomblig Beskrifning om Lapparnas Vrsprung, så wähl som om heela dheras Lefwernes Förehållande*. Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock

- svenskt folkliv 17:2. Uppsala.
- LUNDIUS, NICOLAUS 1905 [1670-logu manjit oassi]: *Descriptio Lapponiæ*. Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv 17:5. Uppsala.
- PETTERSSON, O. P. 1979 (1905–1906): *Kristoffer Sjulssons minnen: om Vapstenlapparna i början af 1800-talet*. Acta Lapponica 20. [Doaimm.] Louise Bäckman – Rolf Kjellström. Stockholm.
- RHEEN, SAMUEL 1897 [1671]: *En kortt Relation om Lapparnes Lefwarne och Sedher, wijd-Skiepellsser, sampt i många Stycken Grofwe wildfarells-ser*. Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv 17:1. Uppsala.

Girjjálašvuotta

- BERGSLAND, KNUT – MATSSON MAGGA, LAJLA 1993: *Áarjelsaemien-daaroen baakoegærja. Sydsamisk-norsk ordbok*. [Indre Billefjord]: Idut.
- BROADBENT, NOEL – STORÅ, JAN 2003: Björngraven i Grundskatan. – *Populär Arkeologi* 1/2003 s. 3–6.
- BÄCKMAN, LOUISE 1975: *Sáiva. Föreställningar om hjälp- och skyddsväsen i heliga fjäll bland samerna*. Acta Universitatis Stockholmensis. Stockholm Studies in Comparative Religion 13. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- 1981: Kommentar. – Fjellström Pehr: *Kort Berättelse Om Lapparnas Björna-fänge, Samt Deras der wid brukade widskeppelser s. 43-63*. Norrländska skrifter nr 5. Facsimileutgåva med biografi och kommentarer av Louise Bäckman. Umeå: Två förläggare bokförlag.
- BØ, OLAV 1981 (1956–1978): Midvinter. – *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 11. 2. uppl. s. 615. Köpenhamn: Rosenkilde og Bagger.
- EDSMAN, CARL-MARTIN 1994: *Jägaren och makterna. Samiska och finska björnceremonier*. Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser C:6. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- FRIIS, J.A. 1887: *Ordbog over det lappiske sprog*. Christiania: Jacob Dybwald.
- GANANDER, CHRISTFRID 1997 (1937–1940) [1787]: *Nytt finskt lexicon*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 676 ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 95. Helsinki.
- GRANLUND INGALILL – GRANLUND JOHN 1973: *Lapska ben- och träkalendrar*. Acta Lapponica 19. Stockholm: Nordiska museet.

- GRUNDSTRÖM, HARALD 1929: Sägner och folktro bland lappar och nybyggare i Jokkmokk. – *Norrbottnen* 8 s. 55–75. Luleå.
- 1933: Anmärkningar. – Pirak, Anta: *En nomad och hans liv* s. 211–228. Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. 28:3. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- 1946–1954: *Lulelappsk ordbok / Lulelappisches Wörterbuch*. Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppala. Serie C:1. Uppsala.
- HAAVIO, MARTTI 1967: *Suomalainen mytologia*. Porvoo/Helsinki: WSOY.
- HARVA, UNO 1938: *Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker*. Folklore Fellows Communications 125. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- HASSELBRINK, GUSTAV 1981–1985: *Südlappisches Wörterbuch / Oårj’el-saamien baaguog’ärjaa* I–III. Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. C:4. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- HOPPÁL, MIHÁLY 1975: Šamanismi ja uralilaisten kansojen uskomusmaailma. – Péter Hajdú (doaimm.), *Suomalais-ugrilaiset* s. 189–219. [Helsinki]: Suomalaisen kirjallisuuden Seura.
- HULTKRANTZ, ÅKE 1975: Ekologiska perspektiv på arktiska och subarktiska jägarreligioner. – Harald Hvarfner (doaimm.), *Jakt och fiske. Nordiskt symposium om livet i en traditionell jägar- och fiskarmiljö från förhistorisk tid fram till våra dagar* s. 363–378. Luleå: Norrbottens museum.
- 1987: On beliefs in non-shamanic guardian spirits among the Saamis. – Tore Ahlbäck (doaimm.), *Saami Religion* s. 110–123. Scripta Instituti Donneriani Aboensis XII: Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- HÄME, MIKKO 1980: Egilin saagan lapinkuvan ajoituksesta. – *Faravid* 3/1979. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja III s. 69–82. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- ITKONEN, ERKKI 1961: *Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historiantutkimuksen alalta*. Tietolipas 20. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura.
- 1968: Zwei Andenken an die Zeit von Karelien und Haaloga-land im Lappischen. *Fenno-ugrica. Juhlakirja Lauri Postin kuusi-kymmenvuotispäiväksi 17.3.1968*. Mémoires de la Société Fenno-Ougrienne 145 s. 42–64. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- 1986–1989: *Inarilappisches Wörterbuch* I–III. Unter mitarbeit von Raija Bartens – Lea Laitinen. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XX, 1–3. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.

- ITKONEN, T. I. 1945: Suomenlappalaisten ajanlasku (äi'ge-lohkku). – *Virittäjä* 49 s. 233–244.
- 1946: *Heidnische Religion und späterer Aberglaube bei den finnischen Lappen*. Mémoires de la Société Fenno-Ougrienne 87. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- 1948: *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*, 1–2. Porvoo – Helsinki: WSOY.
- 1958: *Koltan- ja Kuolanlappin sanakirja* I–II. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 15. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- JANSSON, SAM OWEN 1981 (1956–1978): *Julianska kalendern*. – *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 18. 2. uppl. s. 20–22. Köpenhamn: Rosenkilde og Bagger.
- JULKU, KYÖSTI 1987: *Suomen itärajan synty*. Studia Historica Septentrionalia 10. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- KARSTEN, RAFAEL 1952: *Samernas religion. De nordiska lapparnas hedniska tro och kult i religionshistorisk belysning*. Helsingfors: Söderströms & Co förlagsaktiebolag.
- KIRKINEN, HEIKKI 1963: *Karjala idän kulttuuripiirissä*. Helsinki: Suomen historiallinen Seura.
- KORHONEN, OLAVI 2002: Samernas år, månader och veckor. – Heidi Hansson – Raija Kangassalo – Daniel Lindmark (doaimm.), *När språk och kulturer möts. Festskrift till Tuuli Forsgren den 2 november 2002* s. 73–89. Kulturens frontlinjer 44. Skrifter utgivna av Johan Nordlandersällskapet 24. Umeå: Johan Nordlander-sällskapet.
- KORPIJAAKKO-LABBA, KAISA 1994: *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland. En rättshistorisk utredning av markanvändningsförhållanden och -rättigheter i Västerbottens lappmark före mitten av 1700-talet*. Helsingfors: Juristförbundets förlag.
- LAGERCANTZ, ELIEL 1939: *Lappischer Wortschatz* I-II. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VI. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- LEEM, KNUD 1768–1781: *Lexicon Laponico-Danico-Latinum* 1-2. Copenhagen.
- LINDAHL, ERIC – ÖHRLING, JOHANNES 1780: *Lexicon Lapponium*. Holmiae.
- LÆSTADIUS, LARS LEVI 1997: *Fragmenter i Lappska Mythologien*. NIF Publications 37. Åbo.
- LÖNNROT, ELIAS 1958: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja* I-II. Kolmas painos. Porvoo – Helsinki: WSOY.
- MOSNIKOFF, JOUNI – SAMMALLAHTI, PEKKA 1988: *U'cc sääm-lää'dd sää'nn-*

- keârjaž / Pieni koltansaame–suomi sanakirja*. [Ohcejohka]: Jorgaleaddji Oy.
- NIELSEN, KONRAD 1979 (1932–1962): *Lappisk (samisk) ordbok grunnet på dialektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino I–III*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B:17, 1–3. Oslo: Universitetsforlaget.
- NIELSEN, KONRAD – NESHEIM, ASBJØRN 1979 (1932–1962): *Lappisk (samisk) ordbok grunnet på dialektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino V. Supplement*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B:skrifter, 17, 5. Oslo: Universitetsforlaget.
- NILSSON, MARTIN P. 1934: Folklig tideräkning. – *Nordisk Kultur* 21 s. 95–121. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- NORLANDER-UNSGAARD, SIV 1987: On time-reckoning in old Saami culture. – Tore Ahlbäck (doaimm.), *Saami Religion* s. 81–93. Scripta Instituti Donneriani Aboensis XII: Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Nykysuomen sanakirja* 1990: Osat V ja VI. Porvoo: WSOY.
- PAASONEN, H. 1909: Über die ursprünglichen Seelenvorstellungen bei den finnisch-ugrischen Völkern und die Benennungen der Seele in ihren Sprachen. – *Journal de la Société Fenno-Ougrienne* 26, 4 s. 1–27. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- PAULSON, IVAR 1958: *Die primitiven Seelenvorstellungen der nordeurasischen Völker*. Statens Etnografiska Museum. Monograph series 5. Stockholm.
- 1961: Die Vorstellungen von den Seelen und den Schutzgeistern der Tiere bei einigen nordasiatischen (sibirischen) Völkern. – Åke Hultkrantz (doaimm.), *The supernatural owners of nature. Nordic symposion on the religious conceptions of ruling spirits (genii loci, genii speciei) and allied concepts* s. 91–100. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in comparative religion 1. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- PENTIKÄINEN, JUHA 2005: *Karhun kannoilla. Metsänpitäjä ja Mies*. Helsinki: Etnika Oy.
- PIRAK, ANTA 1933: *En nomad och hans liv*. Upptecknat och översatt av H. Grundström. Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. 28:3. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- 1993 (1937): *Jåhtte sáme viessom*. Kristiansund: Th. Blaasværs Forlag.
- RAVILA, PAAVO 1934: *Reste lappischen Volksglaubens*. Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia LXVIII. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.

- RÉDEI, KÁROLY 1988: *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Band II. Budapest.
- REUTERSKIÖLD, EDGAR 1912: *De nordiska lapparnas religion*. Populära etnologiska skrifter 8. Stockholm.
- RYDVIK, HÅKAN 1993: *The End of Drum-Time. Religious Change among the Lule Saami, 1670s–1740s*. Acta Universitatis Upsaliensis. Historia Religionum 12. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- SAMMALLAHTI, PEKKA – MOROTTAJA, MATTI 1993: *Säämi-suomâ sänikirje. Inarinsaamelais-suomalainen sanakirja*. Ohcejohka: Girjegiisá.
- SCHLACHTER, WOLFGANG 1958: *Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XIV. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä.
- Suomen kielen etymologinen sanakirja* I–VI. 1955–1978: Y. H. Toivonen – E. Itkonen – A. J. Joki – R. Peltola. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- Suomen sanojen alkuperä*. Etymologinen sanakirja 1–3, 1992–2001: E. Itkonen – U-M. Kulonen et alii. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki.
- UINO, PIIRJO 1997: *Ancient Karelia. Archaeological studies*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 104. Helsinki: [Suomen muinaismuistoyhdistys].
- WIKLUND, K. B. 1897: Om lapparnas tideräkning. *Samfundet för Nordiska museets främjande. Meddelanden* 1895-1896. s. 3–27. Stockholm.
- 1916: Saivo. *Le monde oriental* 10. Uppsala.
- VILKUNA, KUSTAA 1962: Wochenrechnung und Teilung des Jahres in zwei oder vier Teile. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 34. Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde. s. 41–83. Helsinki.
- ZACHRISSON, INGER – IREGREN, ELISABETH 1974: *Lappish Bear Graves in Northern Sweden. An Archeological and Osteological Study*. Early Norrland 5. Motala: Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- ZAIKOV, PEKKA – RUGOJEVA, LARISA 1999: *Карельско-русский словарь. Karjalais-venäläni sanakirja*. Petroskoi.

Oanádusat

sáÁrj = árjepluovesámeigiella

sáD = davvisámeigiella

sáJ = julevsámeigiella

sáL = lullisámeigiella

sáU = ubmisámeigiella

suom. = suomagiella

The Hunter and the Bear Ceremony

For centuries, Sami have been owners of areas called «taxlands», which were territories for hunting, fishing and reindeer husbandry. The knowledge of the borderlines between tax lands was handed down from generation to generation. Bear hunting rights on the tax lands were strictly controlled and those who broke the landowners rights were tried by the district court. The importance of the bear was due to the fact that the bear was a holy animal and was the guardian of future game.

In their bear ceremonies the Sami honoured the dead bear, which was usually killed in the spring when it rose from its winter lair and the spring thaw had set in, from which the Finnish words *suvi* and *suoja* originate. These words turned into Sami *noa* words, meaning the bear itself, the hunter or his wife etc.

Detecting the background of these words makes it possible to interpret such Sami terms as *suije*, *sueje* and *söiwe* used in connection with ceremonies referred to in old documents. Therefore *sueie*, or 'a spirit of prophecy' in a text from the 17th Century seems to have its origin in the belief in the guardian spirit of the bear. We know that the guardian spirits of animals are often transformed into the personal spirits of shamans.

Olavi Korhonen

Arkeologijja ja sámi dutkama institušuvdna, Ubmi universitehta
olavi.korhonen@samiska.umu.se